

REGINA LAUKAITYTĖ

BAŽNYČIOS PADĖTIES IR NUOSAVYBĖS RESTITUCIJA LIETUVOJE PO 1990 M.*

Iš karto reikia pasakyti, kad Bažnyčios restitucija Lietuvoje yra sudėtingas ir iki šiol nebaigtas procesas, vargu ar jis apskritai kada nors bus baigtas. Restituciją sunkina politinė ir ekonominė padėtis šalyje. Pati Bažnyčia po sovietmečio sunkokai rado kalbą su demokratinius rinkimus laimėjusiais kairiosios pakraipos politikais, buvusiais Lietuvos Komunistų partijos (LKP) funkcionieriais. Tuo tarpu gerus dešiniųjų politikų ketinimus stabdo ekonominės bei finansinės galimybės.

Restitucija atkurtoje Lietuvos Respublikoje taikoma tik piliečiams ir Bažnyčioms, – kaip labiausiai nukentėjusiems nuo sovietų režimo. Ji apima ne visą nacionalizuotą, nusavintą turtą, o tik išlikusį, yra dalinė. Šiame straipsnyje apžvelgsime keletą klausimų: koks yra restitucijos objektas Lietuvoje, kokia įstatyminė bazė sukurta jai realizuoti ir kokie restitucijos proceso rezultatai. Sąvoka „Bažnyčia“ čia vartojama turint omenyje didžiausią Lietuvoje – Katalikų Bažnyčią. Kitų Bažnyčių padėtis ir nuosavybės restitucijos procesas vyksta lygiagrečiai su Katalikų, remiantis tais pačiais įstatymais, išskyrus straipsnyje aptariamus atvejus.

Kokia yra kitų šalyje gyvuojančių konfesijų teisinė padėtis? Jos diferencijuotos trimis pakopomis. Katalikų Bažnyčiai juridiniu statusu prilygsta dar aštuonios mažumų konfesijos, vadinamos tradicinėmis. Toks statusas joms suteiktas kaip tradicinėms, sudarančioms Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį**.

* Straipsnis parengtas Slovakijos Valstybės ir Bažnyčios santykių instituto projektui „Financing of Churches and religious societies in the 21st century“ 2009 m. kovo mėn.

** Mažumų konfesijos yra šios: graikų apeigų katalikų (unitų, 2001 m. surašymo duomenimis, jų buvo 364 žmonės), evangelikų liuteronų (19 637, arba 0,56 proc. visų gyventojų), evangelikų reformatų (7082, arba 0,2 proc.), stačiatikių (141 821, arba maždaug 4 proc.), sentikių (27 073, arba 0,78 prc.), judėjų (1272), musulmonų sunitų (2860) ir karaimų

Be tradicinių Bažnyčių, šiuo metu Lietuvoje įregistruota maždaug 160 vadinamųjų netradicinių religijų. Kai kurios jų gausesnės nei tradicinės, nors daugiausiai jungia 2–3 tūkst. narių. Pagal 1995 m. spalio 4 d. priimtą *Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą* šios netradicinės religinės bendrijos gali būti valstybės pripažintos kaip Lietuvos istorinio, dvasinio ir socialinio palikimo dalis praėjus ne mažiau kaip 25 metams nuo pirminio jų įregistravimo Lietuvoje, įsitikinus, kad jų mokymas bei apeigos neprieštaruja įstatymams ir dorai, kad jas remia visuomenė. Toks pripažinimo procesas vyksta lėtai: per nepriklausomybės metus valstybės pripažintos tapo dvi ypač atkakliai to siekusios protestantiškos konfesijos: baptistai ir adventistai. Tiesa, naujasis – valstybės pripažintų Bažnyčių – statusas jų neprilygino minėtoms tradicinėms Bažnyčioms, nesuteikė teisių, kuriomis šios disponuoja*. Viena svarbiausių paskatų siekti valstybės pripažinimo – tai siekimas atsikratyti įtartino ar net pa-

* Tradicinės religijos turi tam tikrų privilegijų: gali registruoti santuokas, gauna nuolatinę paramą iš valstybės (ji padalijama pagal tikinčiųjų skaičių), turi teisę mokyti religijos valstybinėse mokyklose. Taip pat jos naudojasi mokesčių lengvatomis (telefonui ir šildymui), joms nereikia mokėti dvasininkų ir kitų darbuotojų socialinio ir sveikatos draudimo mokesčio. Šių tikybų dvasininkams leidžiama imtis sielovados kariuomenėje, jų dvasininkai ir teologijos studentai yra atleisti nuo karo tarnybos.

Valstybės pripažintoms Bažnyčioms būtina atskira registracija, jos turi teisę tuokti bei yra atleistos nuo kai kurių mokesčių. Skirtingai nuo tradicinių, jos negauna iš valstybės nuolatinės paramos (tačiau gali pretenduoti į atskirų socialinių bei kultūrinių projektų finansavimą), jų dvasininkai neatleisti nuo privalomosios karo tarnybos.

Trečiojoje pakopoje yra visos kitos religinės bendruomenės, kurios yra įregistruotos įstatymų nustatyta tvarka ir atitinka įstatymų reikalavimus. Jos įgyja juridinio asmens teises, pateikusios Teisingumo ministerijai reikiamus dokumentus: įstatus, duomenis apie save. Jos gali gauti valstybės paramą, reikalingą kultūriniais ir socialiniams projektams finansuoti, gali užsiimti labdara, leidybos veikla ir pan. Tačiau, skirtingai nuo valstybės pripažintų Bažnyčių, jos negali registruoti santuokų, gauti reguliarios valstybės paramos, dėstyti savo mokymo valstybinėse mokyklose, joms nesuteikiamos mokesstinės lengvatos, jos negauna socialinių pašalpų (*Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas*, 1995 m. spalio 4 d., *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 89-1985; Tikėjimo laisvė ir religinių bendruomenių bei bendrijų statusas Lietuvoje, <http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=535&tid=600> (Lietuvos žmogaus teisių centro svetainė), žr. 2009 02 23).

(258). Visos jos gyvuoja Lietuvoje ne mažiau kaip 300 metų ir įstatyme išvardijamos būtent tokia eilės tvarka. Į Lietuvoje skelbiamus oficialiuosius statistinius duomenis apie įvairių konfesijų tikinčiųjų skaičių reikėtų žiūrėti skeptiškai, – visi analitikai sutinka, kad apytuštės šventovės, moksleivių nenoras lankyti tikybos pamokas, anaip tol neklestinti religinė spauda ir kiti požymiai rodo, jog jie yra gerokai perdėti.

vojingo „sektų“ įvaizdžio, kuri Lietuvos katalikų akyse nuo seno turi kitatikių religinės bendruomenės.

Restitucijos objektas. Lietuva – katalikiškas kraštas, gyventojų surašymų duomenimis, absoliuti dauguma žmonių laikė save katalikais (1923 m. – apie 86 proc., 2001 m. – 79 proc.). Tokioje valstybėje, net paliesoje konstitucinio sekuliarizmo, Bažnyčia negali būti eliminuota iš kultūrinio bei politinio gyvenimo. To atkakliai siekusi sovietų valdžia galų gale turėjo pripažinti kovojusi su vėjo malūnais. Net išstumta iš viešosios erdvės, katalikybė funkcionavo kasdieniniame žmonių gyvenime, istorinėje atmintyje.

Žlugęs sovietų režimas paliko labai ilgą negailestingų represijų prieš Lietuvos Katalikų Bažnyčią, dvasininkus sąrašą. Savo statuso ir nuosavybės Bažnyčia neteko dar pirmosios sovietų okupacijos metais, 1940–1941. Jau tuomet buvo uždarytos visos religinės organizacijos, konfesinės mokyklos, vienuolynai, buvo nacionalizuota bažnytinė žemė, paliekant bendruomenėms po 3 ha, pastatai buvo nacionalizuoti ar tiesiog sekvestruoti sovietų įstaigų bei raudonosios armijos reikmėms (išskyrus pačias bažnyčias). 1941–1944 m. Lietuvą okupavus vokiečiams Bažnyčia galėjo atnaujinti veiklą, atkurti uždarytus vienuolynus, dvasines seminarijas, mokyklas ir pan., tačiau nei ji, nei kiti savininkai neatgavo teisių į sovietų nacionalizuotą savo nuosavybę, nebent galėjo ją išsinuomoti.

1944–1990 m. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje buvo viena labiausiai persekiojamų institucijų. Viešajame gyvenime religija netoleruota, švietimas, kultūra buvo persmelkti ateistine pasaulėžiūra. Bažnyčia neteko viso turto – bažnyčių ir koplyčių (visų jų pastatai buvo nacionalizuoti; maždaug 85 katalikų bažnyčios buvo uždarytos, jų patalpos paverstos sporto ir kino salėmis, sandėliais, geriausiu atveju – muziejais, antai Vilniaus arkikatedroje veikė Paveikslų galerija, Šv. Jono bažnyčioje – Mokslo muziejus ir t.t.; Ateizmo muziejus irgi buvo įkurdintas bažnyčioje), žemės, valstybė nusavino likviduotų vyrų ir moterų vienuolynų, gausių katalikų organizacijų, dvasinių seminarijų nuosavybę, spaustuves, įvairias vaikų ugdymo įstaigas, prieglaudas ir t.t. Panašus likimas ištiko ir visas kitas Lietuvos Bažnyčias.

Juridinio Bažnyčios statuso sovietinėje valstybėje „įforminimas“ gero-kai atsiliko nuo realybės. Pirmieji įsakai dėl nacionalizavimo buvo priimti tik 1948 m., kai bažnytinės nuosavybės – ne tik pastatų, bet ir žemės – na-

cionalizavimo procesas daugelyje vietų buvo jau pasibaigęs. Faktiškai jos konfiskavimas vyko nuo pat okupacijos pradžios 1944 m. vasarą (juridinę galią tebeturėjo ir 1940–1941 m. nusavinimo aktai). 1948 m. birželio 19 d. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė įsaką *Dėl maldos namų ir vienuolynų pastatų, taip pat religinių bendruomenių gyvenamųjų namų nacionalizavimo*, o tų metų liepos 8 d. Ministrų Taryba – slaptą nutarimą *Dėl vienuolynų ir maldos namų pastatų nacionalizavimo tvarkos*. Jais buvo nutarta per tris savaites, iki 1948 m. rugpjūčio 1 d., nacionalizuoti visus religinių bendruomenių ir vienuolynų sakralinius, gyvenamuosius bei ūkinius pastatus nepriklausomai nuo jų dydžio ir perduoti vietos valdžios institucijų komunaliniam fondui. Pagal nutarimą nacionalizuotų maldos namų pastatai galėjo būti perduoti įregistruotoms* religinėms bendruomenėms nemokamai ir neribotam laikui naudotis kulto reikalams pagal sutartį¹.

Likviduodami bažnytinius institutus, ypač vietinius, sovietų pareigūnai jų atstovų nelaikė lygiaverčiais partneriais ir nesirūpino iki galo sutvarkyti juridinių formalumų. Todėl nenuostabu, kad nepaisant valstybinių ir bažnytinių institucijų pastangų, iki šiol nepavyko sudaryti sovietmečiu nusavinto turto sąrašo.

Restitucijos teisiniai pagrindai. Kaip žinoma, sovietų režimas nesunaikino religijos. Tiesa, autentiška veikla (katechizavimas, religinė spauda, teologijos studijos, vienuolijų gyvenimas) buvo įmanoma tik pogrindyje. Slaptoji katalikų dvasininkų veikla Lietuvoje ypač suintensyvėjo 8-ojo dešimtmečio pradžioje, pasirodžius „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikai“, kuri tapo pagrindiniu informacijos apie Bažnyčios bei tikinčiųjų padėtį šaltiniu Vakaruose. Nors pogrindyje veikė tik pavieniai asmenys, tačiau jis vertė sovietinę valdžią šiek tiek susilpninti spaudimą Bažnyčiai, veikė ir konformistiškai nusiteikusių visuomenę.

9-ajame dešimtmetyje SSRS prasidėjus „atšilimui“ (persitvarkymo,

* Nuostata dėl leidimo naudotis maldos namais tik įregistruotoms religinėms bendruomenėms šiuose teisės aktuose buvo svarbiausia – ja remiantis buvo likviduoti vienuolynai, uždarytos jų bažnyčios (valdžios institucijos jų tiesiog neregistravo), funkcionavo dvasininkų kontrolės sistema.

¹ 1948 m. liepos 8 d. Lietuvos SSR Ministrų Tarybos slaptas nutarimas *Dėl vienuolynų ir maldos namų pastatų nacionalizavimo tvarkos*, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R 181, ap. 3, b. 15, l. 79.

viešumo epochai), Lietuvoje plečiantis Atgimimui ir įsikūrus Sajūdžiui, Bažnyčia be vargo atgavo politinę svorį ir socialinę statusą. Jos diskriminavimo politika akivaizdžiai diskreditavo sovietų valdžią, tad neatsitiktinai restitucijos procesas Lietuvoje prasidėjo dar iki valstybės nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. Juo buvo suinteresuota pati LKP, ypač prasidėjus varžytynėms dėl politinės valdžios su Sajūdžiu.

Restitucija Lietuvoje prasidėjo gana simboliu LKP žestu: 1988 m. spalį Sajūdžio steigiamajame suvažiavime dalyvavę LKP vadovai spontaniškai pareiškė apie Vilniaus arkikatedros gražinimą tikintiesiems. Šiuo žingsniu LKP veikėjai gerokai kilstelėjo savo populiarumo reitingus, tad netrukus žengė toliau – priėmė dar keletą Bažnyčiai palankių, jos statusą ir turto teises atkuriančių įstatymų.

1989 m. lapkričio 3 d. Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė Lietuvos SSR *Konstitucijos* 50 straipsnio pataisą, taip panaikindama Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės ir mokyklos principą². Pirmąkart po 45 metų religinės bendruomenės gavo juridinio asmens statusą ir galėjo disponuoti nuosavybe. 1990 m. vasario 14 d. Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė pirmąjį nuosavybės restitucijos įstatymą: *Dėl maldos namų bei kitų pastatų gražinimo religinėms bendruomenėms*. Juo buvo panaikintas minėtas 1948 m. birželio 19 d. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas, numatyta palaipsniui gražinti Bažnyčiai ir religinėms organizacijoms priklausiusias patalpas. Vietos savivaldybės ir kitos valdžios institucijos turėjo pasirūpinti kompensacijomis, taip pat žmonių ir įstaigų, įsikūrusių nacionalizuotuose bažnytiniuose pastatuose, likimu³. Įstatymas atitiko Bažnyčios interesus, juo remiantis buvo pradėta gražinti uždarytas bažnyčias ir kitus pastatus.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, jau po kelių mėnesių buvo priimtas *Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos aktas* (1990 m. birželio 12 d.). Juo valstybė pripažino šios Bažnyčios teisę vidaus gyvenime tvarkytis savarankiškai, pagal kanonų teisės normas, kartu įsipareigojo kompensuoti Bažnyčiai padarytus nuostolius pagal abipusiškai priimtus susitarimus, nevaržyti religinio švietimo ir auklėjimo, remti bažnytines

² K. Valančius, „Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos problemos“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 18, Vilnius, 2001, p. 338.

³ Dėl maldos namų bei kitų pastatų gražinimo religinėms bendruomenėms, 1990 m. vasario 14 d., *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 8–196.

kultūros ir labdaros institucijas. Aktas deklaravo, kad Bažnyčia ir valstybė bendradarbiaus kaip lygiaverčiai partneriai (pariteto principu)⁴.

Aktas sukėlė nemažai sumaišties visuomenėje. Mat pereinamuoju laikotarpiu buvo daug diskutuojama, kokia turėtų būti Lietuva, sovietmečiu išugdyta intelektualų karta nebejaudė glaudaus ryšio su katalikybe, ūmus viešojo gyvenimo „sukatalikinimas“ daug kam buvo nesuprantamas ir nepriimtinas. Tai, kad restitucijos akto kūrėjai nutylėjo kitas Lietuvoje gyvuojančias konfesijas (jos nuo seno vienija tautines mažumas), paskatino diskusijas apie visuomenės su valstybine religija kūrimą. Ypač prieštaringų komentarų sulaukė tolesni valstybės ir Katalikų Bažnyčios suartėjimo ženklai: 1990 m. birželio 14 d. kardinolas Vincentas Sladkevičius ir valstybės vadovas Vytautas Landsbergis iškilmingoje aplinkoje pasirašė Lietuvos paaukojimo Švč. Jėzaus Širdžiai aktą, o 1991 m. rugsėjo 8 d. – Lietuvos paaukojimo Nekalčiausiosios Mergelės Marijos Širdžiai aktą.

Šią koliziją išsprendė 1992 m. priimta nepriklausomos Lietuvos Respublikos *Konstitucija*, kurioje konstatuojama, kad „Lietuvoje nėra valstybinės religijos“ (43 *Konstitucijos* straipsnis). Ji pripažino ir tradicines Lietuvoje (jų, kaip minėta, yra 9), ir kitas Bažnyčias bei religines organizacijas, jei pastarosios turi atramą visuomenėje, o jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai. *Konstitucija* garantuoja Bažnyčioms bei religinėms organizacijoms teisę tvarkytis pagal savus kanonus ir statutus, laisvai skelbti savo mokslą, atlikti savo apeigas, turėti maldos namus, labdaros įstaigas ir mokyklas dvasininkams rengti (jei tik tai neprieštarauja *Konstitucijai* ir įstatymams)⁵.

Tad svarbiausiais įstatymais – *Restitucijos aktu* ir *Konstitucija* – Bažnyčia atgavo savo statusą, galėjo grįžti prie jai būdingų socialinės bei kultūrinės veiklos sričių. Plėtotas tikybos mokymas mokyklose, religinės literatūros bei periodikos leidimas, Bažnyčios karitatyvinė veikla, atgijo vienuolijos, religinės organizacijos ir t.t. 1991 m. rugsėjo 30 d. buvo atkurti diplomatiniai santykiai su Vatikanu, netrukus Vilniuje ėmė reziduoti apaštalinis nuncijus Lietuvai, Latvijai ir Estijai. Atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos teritorijos pasikeitimus po Antrojo pasaulinio karo, 1991 m. gruodį buvo

⁴ Katalikų bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos aktas, 1990 m. birželio 12 d., *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 18-470.

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija, <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

pertvarkytos Vilniaus ir Kauno metropolijos. Katalikų Bažnyčios padėties stabilumą garantuoja 2000 m. gegužės 5 d. pasirašytas konkordatas bei susitarimai su Vatikanu dėl tikybos dėstymo ir karių sielovados⁶. Svarbiausios katalikų religinės šventės yra įtrauktos į Lietuvoje įteisintų valstybinių švenčių sąrašą.

Bažnytinės nuosavybės restitucijos procesas pasirodė daug sudėtingesnis, nei jos padėties valstybėje atkūrimas. Su didžiausiomis kliūtimis susidurta pradėjus gražinti Bažnyčiai priklausiusius pastatus, kuriuose buvo įrengti butai, veikė įvairios įstaigos. Tai palietė tūkstančių žmonių interesus, toli gražu ne visi, naudojęsi bažnytiniais pastatais kelis dešimtmečius, sutiko juos laisva valia palikti. Viena vertus, jie jautėsi esą savininkai dėl didelių kapitalinių įdėjimų pastatus remontuojant, perstatant, kita vertus, – nebuvo kur iškraustyti gyventojų, poliklinikų, vaikų darželių ir panašių įstaigų. Valdžios institucijų galimybės suteikti lygiavertes patalpas, butus, biurus buvo ribotos. Gyventojai skubėjo privatizuoti bažnytiniuose pastatuose esančius savo butus ir baimindamiesi išskeldinimo vienijosi į Būsimų benamių asociaciją. Daugeliu atvejų Bažnyčia buvo priversta bylinėtis dėl jai priklausančio turto, suinteresuoti asmenys ėmė ją viešai smerkti dėl „godumo“, „komercinių“ interesų.

Įstatymo vykdytojams susiduriant su ekonominės situacijos realybe ir atkakliu pasipriešinimu, 1994 m. vasario 28 d. Vyriausybė sustabdė Bažnyčiai priklausančio turto gražinimą, kol tai bus reglamentuota atskiru įstatymu. Seimo dauguma* nutarė sukonkretinti minėtą 1990 m. vasario 14 d. įstatymą *Dėl maldos namų bei kitų pastatų gražinimo religinėms bendruomenėms*. Po metų, 1995 m. kovo 21 d., kairiosios Seimo daugumos pastangomis buvo priimtas *Lietuvos Respublikos religinių bendrijų teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos įstatymas*.

Jau pats šio įstatymo projekto svarstymas sukėlė didelę įtampą tarp Bažnyčios ir kairiosios Seimo daugumos. Prezidentas Algirdas Brazaus-

⁶ „2000 m. gegužės 5 d. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl santykių tarp Katalikų bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 67-2022; „2000 m. gegužės 5 d. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 67-2023; „2000 m. gegužės 5 d. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo srityje“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 67-2024.

* Seimo rinkimus 1993 m. laimėjo buvusi LKP, nuo 1990 m. gruodžio veikusi Lietuvos demokratinės darbo partijos pavadinimu (dabar jau Lietuvos socialdemokratų partija).

kas nepasirašė įstatymo ir gražino Seimui jį svarstyti iš naujo. Restitucijos klausimą svarstė Lietuvos Konstitucinis Teismas, 1994 m. birželio 15 d. nutarime jis įsakmiai nurodė būtinybę suderinti buvusių ir esamų to paties turto savininkų teisėtus interesus.

Įstatymas buvo kiek patobulintas, tačiau vis tiek gerokai susiaurino Bažnyčios teises į turėtą nuosavybę. Teisė susigražinti nekilnojamąjį turtą suteikta toms religinėms bendrijoms, kurios veikė Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. liepos 21 d. Pagal įstatymą, nuosavybė gali būti gražinama natūra arba išperkant įstatymo nustatyta tvarka. Bažnyčia nebegali pretenduoti į savo turtą, jei pastatuose buvo įrengti gyvenamieji butai ir gyvena nuomininkai, jei pastatai buvo pertvarkyti (padidinus daugiau kaip $\frac{1}{3}$) ar perstatyti (pakeitus daugiau kaip 50 proc. pagrindinių konstrukcijų), jei jie buvo perduoti mokslo, sveikatos priežiūros, kultūros, švietimo ir ryšių įstaigoms. Už negražinamą natūra turtą numatyta kompensacija lygiaverčiu turtu arba pinigais, parama restauruojant paminklinius ansamblius, sakralinius pastatus, lengvatinėmis sąlygomis išnuomojant žemę. Kompensaciją pinigais už išperkamą nekilnojamąjį turtą numatyta išmokėti per 25 metus (pradedant mokėti po penkerių metų nuo sprendimo ją išmokėti priėmimo dienos)⁷.

Tokios įstatymo nuostatos pastebimai sumažino gražinamų objektų kiekį, visos Bažnyčios jas sutiko su nepasitenkinimu, protestais⁸. Vis dėlto bėgant metams daugumą problemų pavyko išspręsti, gyventojai ir kai kurios įstaigos palaipsniui kraustėsi iš bažnytinių pastatų. Kartu Bažnyčiai kilo kita svarbi problema – kaip panaudoti ir administruoti gražintą nuosavybę. Daugelis atgautų pastatų apleisti, jų pritaikymui saviems poreikiams reikia daug investicijų. Šiandien katalikų vyskupai pripažįsta, kad Bažnyčia negali išsilaikyti vien iš tikinčiųjų aukų, tuo tarpu užsienio fondų skiriamos lėšos po to, kai Lietuva tapo Europos Sąjungos nare, kasmet mažėja⁹.

⁷ „Lietuvos Respublikos religinių bendrijų teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos įstatymas, 1995 m. kovo 21 d.“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 27-600.

⁸ A. Matusas, „Bažnyčios turto gražinimas“, *Katalikų pasaulis*, 1996, Nr. 4, p. 5–7.

⁹ J. Boruta, „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje kintančioje pokomunistinių laikų visuomenėje vyskupo žvilgsniu“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Metraštinis*, t. 18, Vilnius, 2001, p. 325; P. Subačius, „Ekstensyvos plėtros pabaiga?“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2005, Nr. 1/2, p. 13.

Sunkią Bažnyčios ekonominę situaciją neabejotinai palengvintų žemės nuosavybės gražinimas. Ji Lietuvoje gražinama tik piliečiams. 2003 m. Vyriausybė priėmė nutarimą suteikti Bažnyčiai nuosavybėn neatlygintinai žemės sklypus, esančius prie jau turimų pastatų ir kitų statinių (tačiau tik tokio dydžio, kuris būtinas esamiems pastatams ir kitiems statiniams eksploatuoti)¹⁰. Tuo tarpu ordinarai yra suinteresuoti disponuoti visa sovietų valdžios nacionalizuota žeme, kuri šiuo metu yra nepaprastai brangi, ypač didžiuosiuose miestuose. Antai Panevėžio vyskupo skaičiavimais, ši vyskupija prieš karą turėjo apie 5 tūkstančius hektarų žemės, vien Panevėžio mieste apie 50 hektarų¹¹. Žemės gražinimo bei kompensavimo už ją klausimus svarsčiusi Vyriausybės ir Bažnyčios atstovų darbo grupė taip ir nerado abiem pusėms priimtino sprendimo.

Tęsiant restitucijos procesą, 2005 m. vasario 15 d. buvo priimtas *Katalikų Bažnyčios nuosavybės teisės į kilnojamąsias kultūros vertybes atkūrimo įstatymas*¹². Juo atkurtos šios Bažnyčios nuosavybės teisės į valstybinėse saugyklose saugomas nacionalizuotas kultūros vertybes. Tiesa, gražinamos vertybės lieka įtrauktos į valstybinę apskaitą ir įrašomos į Kultūros vertybių registrą. Katalikų Bažnyčia privalo užtikrinti, kad jai gražintos vertybės būtų saugomos įstatymų nustatyta tvarka ir prieinamos visuomenei.

Šis įstatymas dar tik pradeda veikti – juo vadovaudamasis 2006 m. kovą Dailės muziejus perdavė Vilniaus arkivyskupijos kurijai iki tol muziejuje saugotą Katedros lobyną, ypatingos sakralinės, istorinės ir meninės reikšmės 988 vertybių rinkinį. Valstybiniai muziejai nenoriai tuština savo fondus, atsiranda daugybė kliūčių įrodinėjant įvairių objektų kilmę. Vis dėlto procesas prasidėjo, gražinamomis vertybėmis rūpinasi atskirose vyskupijose veikiančios Bažnytinio paveldo muziejai.

Kitų Bažnyčių padėties bei nuosavybės restitucija. Kaip jau minėta, kitų Bažnyčių padėties bei nuosavybės atkūrimo procesas vyko panašiai, kaip ir Katalikų Bažnyčios, – jos susidūrė su tomis pačiomis problemomis. Tiesa, 1995 m. priimti nuosavybės gražinimo apribojimai joms, palyginti

¹⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. liepos 15 d. nutarimas Nr. 925, *Valstybės žinios*, 2003, Nr.71-3239.

¹¹ „Dievas buvo atkaklus, šaukdamas į kunigystę“, *XXI amžius*, 2008 06 06.

¹² Katalikų Bažnyčios nuosavybės teisės į kilnojamąsias kultūros vertybes atkūrimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 31-975.

negausioms ir neturtingoms, ypač nepriimtini. Jų vadovai mėgino vienyti, ginti savo teises teismuose (Evangelikų reformatų Bažnyčia savo teises į vieną Vilniaus pastatą, kuriame gyvena 12 šeimų, nesėkmingai bandė ginti net Europos žmogaus teisių teisme).

Mažumų religinėms bendruomenėms ypač stinga lėšų atgautiems sakraliniams pastatams remontuoti, apsaugoti juose esančias vertybes (nuo vagysčių ypač kenčia Lietuvos sentikių maldos namai). Vertybės nėra tinkamai inventorizuotos, aprašytos.

Išskirtinę padėtį užima Judėjų religinė bendruomenė, kuri tarpukariu buvo didžiausia ir turtingiausia religinė mažuma. 1940 m. Lietuvoje gyveno maždaug 260 000 žydų, gyvavo apie 520 jų bendruomenių¹³. Vokiečių okupacijos metais absoliuti dauguma šių žmonių buvo nužudyti, išsigelbėjo tik keli tūkstančiai. Šiuo metu veikia tik dvi judėjų bendruomenės – Vilniuje ir Kaune, vienijančios maždaug 1300 žydų.

Judėjų religinės bendruomenės nuosavybės restitucija Lietuvoje vyksta lėčiausiai. Iki šiol gražinta maždaug aštuntadalis turto¹⁴, – apie 10 namų ir kai kurios sinagogos. Judėjų nuosavybės restituciją stabdo bendruomenės susiskaldymas į priešiškas stovyklas, be to, įstatymų leidėjams sunku apsispręsti, ką laikyti judėjų bažnytiniu turtu. Mat jų religinis gyvenimas buvo neatsiejamai susijęs su visuomeniniu (veikė ne tik gausybė religinių draugijų lėšomis išlaikomų ligoninių, mokyklų, prieglaudų ir pan., bet ir religinės politinės partijos). Šiuos klausimus valdžios institucijos sprendžia nuo 2002 m. 2008 m. buvo parengtas įstatymo projektas¹⁵, kuriuo siūloma išlikusį žydų visuomeninės-religinės paskirties turtą ar kompensacijas už jį pervesti specialiai sudarytam Lietuvos žydų paveldo fondui. Projekte taip pat numatoma, jog šis turtas bei išmokos turi būti naudojami Lietuvos žydų religiniams, kultūros, švietimo, mokslo ir labdaros tikslams. Įstatymo projektas yra palankus judėjams, išplečia jų turtines teises. Įver-

¹³ Lietuvoje veikiančios ir valstybės šelpiamos tikybos (nedatuota, 1940 m. pradžia), LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1847, l. 33.

¹⁴ A. Lukšas, „Užsitęsęs Lietuvos žydų turto gražinimo procesas“, *Lietuvos Jeruzalė*, 2008, Nr. 9/10, <http://www.litjews.org/Default.aspx?Element=ViewArticle&ArticleID=1650&TopicID=20&Lang=LT> (Lietuvos žydų bendruomenės laikraštis, žr. 2009 02 26).

¹⁵ Lietuvos Respublikos Religinių bendrijų teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo tvarkos įstatymo 2, 5, 7, 8, 9, 12 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, www.tm.lt/getfile.aspx?taktdokid=d182526f-70ea-48cb-a163-f5215b937549 (Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos svetainė, žr. 2009 02 26).

tinus religinius, tradicinius ir istorinius judaizmo aspektus, pripažįstama, kad neįmanoma griežtai atskirti religinės ir bendruomeninės nuosavybės, tad visuomeniniams tikslams naudotas turtas traktuojamas kaip religinei bendruomenei priklausantis turtas. Įstatymas vis dar nėra priimtas, juo nepatenkinta dalis žydų, o ir žinomi teisininkai ginčija principą suteikti judėjams išskirtines teises¹⁶.

Restitucijos rezultatai. Bažnyčios Lietuvoje naudojasi juridinio asmens teisėmis, laisvai tvarkosi pagal savo kanonus bei statutus, gali laisvai skelbti savo mokslą, atlikti savo apeigas ir imtis socialinės veiklos. Valstybė iš esmės palankiai žiūri į nuosavybės restituciją, tačiau dėl ribotų ekonominių ir finansinių galimybių šis procesas Lietuvoje iki šiol nėra baigtas, be to, vyksta tik dalinė restitucija. Įstatymai nepasižymi stabilumu – įstatymų leidėjai vis dar tebesvarsto kelias aktualias teisės aktų pataisas ir naujus projektus.

Per beveik 20 nepriklausomybės metų restituciją reglamentuojančiais įstatymais plačiausiai pasinaudojo Lietuvos Katalikų Bažnyčia. Ji atgavo buvusį socialinį, juridinį statusą, absoliučią daugumą sakralinių pastatų. Jai gražinami ir kiti parapijoms, vienuolijoms priklausę išlikę pastatai, prasidėjo kilnojamųjų vertybių perdavimo procesas. Restitucija garantuojama ne tik Lietuvos įstatymais, bet ir 2000 m. pasirašytais sutartimis su Vatikanu.

Savo statusą atgavo ir Lietuvos religinių mažumų Bažnyčios, jos taip pat pasinaudojo galimybėmis susigrąžinti sovietų valdžios nacionalizuotus sakralinius pastatus (arba jų dalį, kaip judėjai), dalį kitų bažnytinių pastatų.

Didžiausią Bažnyčių nepasitenkinimą kelia tai, kad valstybė neatkuria jų nuosavybės teisių į sovietų valdžios nacionalizuotą žemę. Disponavimas ja arba kompensacija rinkos kaina labai pagerintų Bažnyčių ekonominę padėtį, leistų išplėtoti socialinius, labdaros, švietimo ir pan. projektus.

¹⁶ K. Čilinskas ir kt., Dėl žydų bendruomenei priklausiusio turto gražinimo, http://www.exjure.com/lt/index.php?option=com_content&task=view&id=54&Itemid=30 (žr. 2009 02 26)

THE RESTITUTION OF THE STATUS AND PROPERTY
OF THE CHURCH IN LITHUANIA AFTER 1990

Regina Laukaitytė

Summary

Analyzing the position of the churches active in Lithuania as well as the process of restitution, the article reviews the main laws and the results of restitution. In Lithuania, all church wealth, as well as the sacral buildings, were nationalized in 1944.

In the restored independent Republic of Lithuania all churches have the rights of legal entities, administer themselves freely under their own canons and statutes, can freely proclaim their teachings, carry out their rites, and engage in social work. The state essentially looks favorably on the restitution of property, but due to the limited economic and financial possibilities this process has not yet been completed in Lithuania. Moreover, there is only partial restitution; land is not returned to the churches. The lawmakers are still discussing several urgent amendments to the legal acts as well as new projects.